

Object: Nederlandse literatuur in het buitenland

Methode: onbekend

Object: Nederlandse literatuur
in het buitenland
Methode: onbekend

Vormen van onderzoek naar de receptie van
literatuur uit het Nederlandse taalgebied.

Teksten van de lezingen gehouden
op het gelijknamige symposium,
29 en 30 oktober 2004 aan de
Rijksuniversiteit Groningen

PETRA BROOMANS,
STELLA LINN, MARIANNE VOGEL,
SANDRA VAN VOORST, ANDERS BAY (RED.)

Barkhuis
Groningen
2006

Ontwerp omslag: Nynke Tiekstra, Noordwolde
Vormgeving binnenwerk: Barkhuis

Het organisatiecomité is de volgende instanties
bijzonder erkentelijk voor de toegekende subsidie:
Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
Instituut voor Cultuurwetenschappelijk Onderzoek Groningen
Stichting Groninger Universiteitsfonds

Met dank aan Alan Swanson voor revisie van het Engels

ISBN-10 9077922210
ISBN-13 9789077922217

1^e druk 2006
2^e gecorrigeerde druk 2007

Copyright © 2006 redactie en auteurs

All rights reserved. No part of this publication or the information contained herein may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronical, mechanical, by photocopying, recording or otherwise, without prior written permission from both the editors and the authors.

Although all care is taken to ensure the integrity and quality of this publication and the information herein, no responsibility is assumed by the publishers nor the authors for any damage to property or persons as a result of operation or use of this publication and/or the information contained herein.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
HERBERT VAN UFFELEN 'Toeval dat na de gebeurtenis noodzakelijk bleek.' Over de onbeschrijfelijke onbeschrijfbaarheid van de Nederlandse literatuur in het buitenland	9
ANDERS BAY 'Wanneer heeft u voor het laatst een Nederlands boek gelezen?' De receptie van Nederlandse literatuur in Deense vertaling, 1990–2004	21
STELLA LINN Meten is weten? Kanttekeningen bij de compilatie van een bibliografie als basis voor receptieonderzoek naar de Nederlandse literatuur in vertaling	37
PETRA BROOMANS Martha Muusses en de drie M's. Over de studie naar cultuurbemiddeling	57
WERNER SCHELTJENS De vertaling <i>an sich</i> als vorm van receptie. Een kwantitatief-institutionele benadering, uitgewerkt aan de hand van de Nederlandse literatuur in Russische vertaling	71
JEROEN VAN ENGEN Nederlandse vertaalde literatuur in Slowakije tussen staat en markt: een institutionele benadering	93
SANDRA VAN VOORST Over de drempel. Nederlandse literatuur in Duitse vertaling 1990–1997	111

INGRID WIKÉN BONDE

Van het ene polysysteem naar het andere.

De receptie van de Vijftigers in het Zweedse literaire veld 123

MARLEEN DE VRIES

Te Nederlands? Over non-vertalingen,

beeldvorming en nationale identiteit 147

SUSANNE JANSSEN

Grenzeloze literatuur?

Een vergelijkend onderzoek naar het internationale
gehalte van de literaire berichtgeving in Duitse, Franse,
Nederlandse en Amerikaanse kranten in 1955 en 1995

165

Over de auteurs

189

Inleiding

Bij het wetenschappelijk onderzoek naar de toenemende autonomie van de literatuur als een apart cultureel domein, vooral vanaf de negentiende eeuw, is niet alleen de inhoud en vorm van de literatuur en de positie van de auteurs betrokken, maar ook de wijze waarop literatuur haar materiele vorm en symbolische waarde krijgt via instituties in het literaire veld. Deze ontwikkelingen beperken zich vanzelfsprekend niet tot de landsgrenzen; internationale cultuurstromen en receptieonderzoek van vertaalde literatuur vormen belangrijke aandachtsgebieden. In deze bundel staat de Nederlandstalige literatuur in vertaling centraal.

Een literaire vertaling is voor veel lezers de aangewezen manier om kennis te nemen van een in een andere cultuur ingebedde literatuur. Beschikken andere vormen van kunst als de schilderkunst en de muziek over een universele 'taal', voor literatuur geschreven in een nationale taal, in dit geval de Nederlandse, is een vertaling een noodzakelijk medium om de mondiale lezer te bereiken. En als een literair werk uit het Nederlandstalig gebied in vertaling al buitenlandse lezers bereikt, is daar een lang proces van selectie (door bijvoorbeeld de buitenlandse uitgever, de scout, de vertaler) en receptie (door de buitenlandse recensent, de lezer) aan vooraf gegaan.

Over de weg die een boek aflegt van brontaal naar doeltaal en de ontvangst van een literair werk is al veel geschreven. Zo bestaat er een grote hoeveelheid – ongelijksoortige – publicaties die de receptie van en de beeldvorming over de Nederlandstalige literatuur in het buitenland behandelt. Veel minder echter heeft men zich tot dusverre verdiept in de vraag wat de theoretische en methodologische uitgangspunten van dergelijk onderzoek zijn of kunnen zijn. In studies naar culturele en literaire betrekkingen komt deze reflectie over het algemeen nauwelijks aan bod. Daarom hebben wij op 29 en 30 oktober 2004 aan de Rijksuniversiteit Groningen een symposium over dit vraagstuk georganiseerd onder de titel 'Object: Nederlandse literatuur in het buitenland. Methode: Onbekend. Vormen van methodologisch onderzoek naar de receptie van literatuur uit het Nederlandse taalgebied'. Op dit symposium stond de methodologie van het receptieonderzoek centraal; doel was om de vraag uit te diepen wat de theoretische en methodologische uitgangspunten van receptieonderzoek – en, in ruimere zin, onderzoek naar culturele

en literaire betrekkingen – zouden moeten of kunnen zijn. Dit kwam tot uiting in de aard van de bijdragen, waarin ernaar gestreefd werd de bruikbaarheid en gefundeerdheid van een bepaalde benadering duidelijk en aannemelijk te maken, en deze te illustreren aan de hand van een casus. De case study diende betrekking te hebben op de periode na 1945 en de receptie van Nederlandstalige literatuur in het buitenland.

De volgende, elkaar deels overlappende invalshoeken passeren in deze bundel de revue:

- algemene methodologische overwegingen;
- beeldvormingsonderzoek;
- institutionele benadering;
- receptiehistorisch perspectief;
- ideologische benadering;
- comparatistisch onderzoek.

Algemene methodologische overwegingen

Bij de methodologische overwegingen wordt onder meer het vraagstuk van de afbakening van het corpus van bibliografieën van vertaalde literatuur betrokken. Dit corpus vormt immers vaak de basis voor verder receptieonderzoek. Daarnaast wordt de definitie van het fenomeen cultuurbemiddeling en de rol van de onderzoeker naar cultuurbemiddeling ter discussie gesteld.

Stella Linn wijst erop dat receptieonderzoek naar vertalingen in eerste instantie veelal gebaseerd is op een database met bibliografische gegevens over origineel en vertaling. In haar artikel staat het preliminaire probleem centraal hoe zo'n bibliografie tot stand komt, en in hoeverre deze een betrouwbare basis voor nadere exploratie vormt. Linn concentreert zich bij de reflectie hierop dan ook allereerst op de vraag welke criteria een rol kunnen of moeten spelen bij het samenstellen van een bibliografie voor vertaalonderzoek, en besteedt vervolgens aandacht aan de wijze waarop hiervan gebruik kan worden gemaakt. Aan de hand van een aantal concrete probleemgevallen met betrekking tot de vertaalproductie vanuit het Nederlands in het Spaans tijdens de tweede helft van de 20^e eeuw maakt zij inzichtelijk welke consequenties de verschillende opties hebben.

Een andere bijdrage die methodologische kwesties expliciet aan de orde stelt is die van *Petra Broomans*. Hier wordt de vraag gesteld hoe

men het begrip ‘cultuurbemiddelaar’ zou kunnen definiëren en welke methoden in het onderzoek naar cultuurbemiddeling adequaat kunnen zijn. Als case neemt Broomans het werk van Martha Muusses, die in Zweden actief was en daar de Nederlandse literatuur introduceerde. De ‘mens Muusses’ wordt als model gebruikt om de verschillende methoden op uit te testen. Broomans komt tot de slotsom dat het, ongeacht de gekozen methode, in ieder geval van belang is dat men als onderzoeker de rol van observant inneemt. Dit geldt des te meer omdat in dit onderzoeksveld de onderzoeker, die zelf ook vaak actief is als cultuurbemiddelaar, tevens participant is.

Beeldvormingsonderzoek

Dit type onderzoek, ook wel ‘imagologie’ genoemd, houdt zich bijvoorbeeld bezig met het beeld van de Nederlandse literatuur als geheel, beeldvorming rond stromingen en groepen of de status van één specifieke auteur. Deze invalshoek staat centraal in het artikel van Herbert Van Uffelen, waarmee de bundel wordt geopend, en dat van Anders Bay, en komt zijdelings aan de orde bij Petra Broomans en Marleen de Vries.

Herbert Van Uffelen stelt traditionele concepten als ‘nationale literatuur’, ‘de canon’ en ‘receptie’, die in beeldvormingsprocessen vaak een centrale rol spelen, ter discussie en betoogt dat de verbindinglijnen tussen literaturen, al dan niet in vertaling, een niemandsland van dynamische interacties vormen waarin de blootgelegde relaties nooit eenduidig en definitief zijn. Van Uffelen werpt daarbij de kernvraag op of het onderzoeksobject van deze bundel, Nederlandse literatuur, überhaupt op bevredigende wijze gedefinieerd kan worden. Met behulp van door de Slowaakse literatuurwetenschapper Peter Zajac geïntroduceerde concepten (‘enclave’, ‘nis’ en ‘synergio’) licht Van Uffelen toe hoe – altijd voorlopig en tentatief – de wisselwerking tussen literaire systemen in kaart kan worden gebracht.

In zijn bijdrage bouwt *Anders Bay* voort op het onderzoek van Diederik Grit naar het beeld van de Nederlandstalige literatuur in Denemarken in de periode 1900–1990. Bay onderzoekt de periode vanaf 1990 en gebruikt daarbij als case de roman *Een mond vol glas* (1998) van Henk van Woerden, die in 2001 in Deense vertaling uitkwam. Bay concludeert dat kennis over Nederlandstalige literatuur bij de Deense recensenten een belangrijke factor is voor (het totstandkomen van) een positieve of

negatieve beeldvorming. Indien er geen documentatie bestaat die een literaire horizon van de recensenten wat betreft de Nederlandstalige literatuur kan creëren c.q. kan beïnvloeden, wordt de op zich positieve beeldvorming in Denemarken rond de afzonderlijke vertaalde publicaties toch enigszins gerelativeerd.

Institutionele benadering

Onderzoek naar het literaire veld en de daarin opererende actoren zoals uitgevers, vertalers, één of meer auteurs, literair agenten, de rol van de stimuleringsfondsen, overheidsbeleid aangaande de export van Nederlandse en Vlaamse literatuur etcetera, wordt in alle artikelen in meer of mindere mate uitgewerkt. Dit gebeurt met name in de bijdragen van Werner Scheltjens, Jeroen van Engen en Sandra van Voorst.

Werner Scheltjens benadrukt – evenals Stella Linn – dat bibliografisch onderzoek het uitgangspunt vormt van receptieonderzoek naar vertalingen. Een bibliografie moet in zijn visie dan wel compleet zijn: een gebrek aan bibliografische gegevens kan ertoe leiden dat een deel van de vertaalactiviteit in een bepaald gebied onbelicht blijft, waardoor ook de structuur van het literaire veld aan het oog onttrokken wordt. Scheltjens gaat in zijn artikel in op vier kwantitatief-institutionele parameters, die op hun beurt kwalitatief onderzoek faciliteren: vertaalde publicaties, de auteurs, de actoren die bij de publicatie een rol spelen en gegevens over heruitgaven. Aan de hand van het corpus Nederlandse literatuur in Russische vertaling vanaf 1956 demonstreert hij welke mogelijkheden, maar ook welke beperkingen deze onderzoeksparameters hebben.

In het artikel van *Jeroen van Engen* gaat de aandacht uit naar de context van de vertaalde literatuur. Voor het onderzoek naar de receptie van buitenlandse literatuur is het van belang om bijvoorbeeld politieke en sociale ontwikkelingen in zowel het brontaal- als het doeltaalgebied in beschouwing te nemen omdat ze invloed kunnen hebben op de productie en ontvangst van (vertaalde) literatuur. In zijn bijdrage over de receptie van Nederlandstalige literatuur in Slowakije in de periode 1950–2004 toont Van Engen met behulp van de polysysteemtheorie van Even-Zohar en de veldtheorie van Bourdieu het belang van kennis over deze contextuele ontwikkelingen.

Sandra van Voorst onderzoekt de positie van de Nederlandstalige literatuur in Duitsland in de periode 1990–1997 en stelt de vraag of Ne-

derland en Vlaanderen als ‘Schwerpunkt’ op de Frankfurter Buchmesse in 1993 effect heeft gehad op de receptie van Nederlandstalige literatuur in Duitsland. Na 1993 is er inderdaad een toename van vertaalde Nederlandstalige literatuur op de Duitse boekenmarkt waar te nemen. Van Voorst bespreekt vervolgens de ontvangst van drie ook buiten ons taalgebied bekende auteurs: Nootboom, Claus en Mulisch. Op grond van haar bevindingen stelt Van Voorst dat de focus niet zozeer op het onderzoek naar Nederlandse literatuur in het buitenland gericht zou moeten zijn, als wel op de dynamiek en de diversiteit van de verschillende velden binnen het literaire systeem.

Receptiehistorisch perspectief

Onder deze rubriek valt onderzoek naar de ontwikkeling van de receptie van de Nederlandstalige literatuur in vertaling, bepaalde genres, een auteur; of synchronisch-comparatief georiënteerd, naar de ontwikkeling van deze receptie in verschillende talen en culturen. Het artikel van Ingrid Wikén-Bonde, dat daarnaast raakvlakken heeft met de institutionele benadering, valt in deze categorie.

Wikén Bonde volgt de receptie in Zweden van de Vijftigers vanaf de jaren vijftig tot 2005. Zij gebruikt daarbij, net als Van Engen, de benaderingen van Bourdieu en Even-Zohar. Wikén Bonde laat in haar bijdrage zien dat ‘het toeval’ eveneens een grote rol speelt in het proces van de cultuuroverdracht. Binnen het spectrum van actoren in het literaire veld gaat zij in op de belangrijke rol van de cultuurbemiddelaar (‘missionaris’, ‘helper’), een begrip dat eveneens in de bijdragen van Bay en Broomans aan de orde komt.

Ideologische benadering

In deze categorie valt onder meer onderzoek naar nationale identiteit en behoud c.q. transformatie van een nationale canon in vertaling, thema’s die zowel bij Van Uffelen als De Vries aan bod komen.

Marleen de Vries gaat evenals Anders Bay uit van het negatieve (in de zin van dat wat er niet is), en wel door in haar bijdrage het verschijnsel ‘non-vertalingen’ te bespreken. In hoeverre draagt ook het ontbreken van vertalingen bij aan het beeld van een cultuur? De Vries stelt dat deze benadering een alternatieve en complementaire methode is in het on-

derzoek naar nationale identiteit. Als case gebruikt ze onder meer de bekende schrijver Gerrit Komrij, die buiten Nederland nagenoeg onbekend is. Zijn auteurs van deze categorie 'te Nederlands' en zullen ze daarom een moeilijk te exporteren product zijn?

Het is niet moeilijk de lijst met onder deze benadering te rubriceren thema's uit te breiden tot onderzoek naar 'allochtonenliteratuur', postkoloniale literatuur in vertaling of genderfacetten, thema's die in de voorliggende bijdragen her en der worden aangestipt. Zo wijst Broomans er in haar aan Martha Muusses gewijde case study op dat er nog weinig aandacht is geweest voor het optreden van vrouwen in het veld van de cultuurbemiddeling en werpt zij de vraag op in hoeverre dit wellicht te maken heeft met de secundaire positie die vertalende vrouwen zichzelf – naar analogie van de verhouding tussen vertaling en origineel – vaak toebedelen.

Comparatistisch onderzoek

Susanne Janssen presenteert in haar bijdrage, die overigens ook trekken van de institutionele invalshoek vertoont, een vergelijkend onderzoek naar de (inter)nationale oriëntatie in zg. kwaliteits- of elitekranten. Met behulp van een kwantitatieve inhoudsanalyse onderzoekt Janssen het internationale gehalte van de literatuurberichtgeving in Amerikaanse, Duitse, Franse en Nederlandse elitekranten in de periode 1955–1995. Uit het onderzoek blijkt onder andere dat Frankrijk en de VS, zoals de verwachting was, weinig internationaal georiënteerd zijn. De internationale gerichtheid is in het peiljaar 1995 sterker in de Duitse dan in de Nederlandse pers. Dit ligt onder andere aan het feit dat de onderzochte Duitse kranten veel aandacht schenken aan Duitstalige literatuur in de buurlanden. Desalniettemin blijft de belangstelling voor Engelstalige literatuur kwantitatief het grootst; kleine taalgebieden als het Nederlandse komen slechts marginaal aan bod.

In hoeverre is de thematiek van het in Groningen gehouden symposium, dat juist de literatuur van een relatief klein taalgebied belichtte, relevant tegen de achtergrond van de huidige Angelsaksische dominantie, waarin vertalingen zo'n marginale positie wordt toegekend? Juist om de tendens tot globalisering en afvlakking te keren denken wij dat aandacht voor de verfrissende en verrijkende functie van vertalingen uit relatief

perifere taal- en cultuurgebieden van grote waarde is. Vanuit theoretisch en methodologisch perspectief zien wij een jong, zich nog ontwikkelend terrein met interessante mogelijkheden. De hieruit voortgekomen bundel zal naar wij hopen als een eerste stimulans dienen op weg naar een forum voor onderzoekers op dit gebied.

Zo denken we bijvoorbeeld aan samenwerking tussen verschillende disciplines en het beter en meer gebruik maken van de verschillende bestaande databases, waarbij – zoals Linn bepleit – de nationale bibliografieën volgens internationaal identieke criteria worden herijkt. Met behulp van pluridisciplinaire, contrastieve analyses van de positie van vertalingen vanuit het Nederlands in een veelheid aan taalgebieden zou de internationale uitstraling van onze taal op boeiende wijze in kaart kunnen worden gebracht. Een dergelijk onderzoek kan uiteraard ook voor de studie naar de positie van andere kleinere taalgebieden relevant zijn. Zou het niet mooi zijn als het in deze bundel gepresenteerde onderzoek een eerste aanzet tot het realiseren van deze utopie kon vormen?

Rijksuniversiteit Groningen:

Petra Broomans

Stella Linn

Marianne Vogel

Sandra van Voorst

Universiteit van Amsterdam:

Anders Bay